

## es-SÂHİBÎ

(الصاحبى)

İbn Fâris'in

(ö. 395/1004)

Arapça'da fikhü'l-luğaya dair ilk çalışma olan eseri.

Tam adı *eş-Şâhibî fi fikhî'l-luğa ve süneni'l-<sup>1</sup>Arab fi kelâmihâ*'dır. Müellifin öğrenim döneminde yazılan eser (382/992) Büveyhî Veziri Sâhib b. Abbâd adına kaleme alındığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. Eser kısa bir girişle irili ufaklı 132 babdan oluşur. İbn Fâris mukaddimedede, fıkıh ve usûl-i fıkıh ilminden esinlenerek Arap dil biliminin pratiğini ve fer'î meselelerini ele alan bir lugat ilmi bulunduğu gibi konunun ilkeleri ve nazariyesini (usul) inceleyen bir fikhü'l-luğa ilminin de (lengüistik) olması gerektiğini belirtir. Ona göre Arapça'nın fûrûd isim ve sıfatlardan ibaretken usulü dilin konusu, tarihi, menşei, nahvi, sarfî, belâgat ve şiir bilgisi, hakikat-mecaz ile Araplar'ın hitap ve ifade tarzları gibi hususları kapsar. Fer'î meselelerdeki bilgi eksikliği fazla önemli olmadığı halde esas ve ilkeleri ilgilendiren konuların bilinmemesi büyük hatalara yol açar. Özellikle Kur'an ve hadisle uğraşanların esasa taalluk eden şeylere vâkıf olmaması bu kaynakların doğru anlaşılmasını engeller. İbn Fâris'in bu açıklamasından ve kitapta zikrettiği âyet, hadis ve şiir kanıtlarından onun eserini Kur'an ve hadis dilinin anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla yazdığı anlaşılmaktadır.

Mukaddimededen sonra Arap dilinin menşeinin Allah'ın bildirmesine mi (tevkîfî), yoksa insanların kendi aralarında anlaşılmasına mı (istilâhî) dayandığı, Arap yazısı, Arap-

ça'nın dillerin en üstünü ve en zengini olduğu, lehçe farklarının sebepleri, Kureys dilinin en fasih lehçe kabul edilmesi, Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunup bulunmadığı, Kur'an tefsirinde Arap dilinden şâhid getirme, ilim ve fetva ehlinin Arapça'yı bilme ihtiyacı, Arap dilinde kıyas ve iştikak, lugavî ve şer'î mâna, önceden var olan ve İslâm'da devam eden isimler, İslâm ile doğan isimler ve lafızlar, isim yerine kullanılan lakaplar, mücâveret ve sebep ilgisiyle oluşan (mecazi) isimler, aslî / kıyasî anlam, fer'î anlam (tek anlamlı, çok anlamlı, eş anlamlı, karşıt anlamlı isimler), en az iki sıfatın birleşmesiyle meydana gelen isimler, isimlere mübalağa, teşvih ve takbih anlamı katmak için zâit harf ekleme gibi lengüistik ve filolojik meseleler örnekleriyle anlatılmıştır. Ardından harfler konusunu ele alan İbn Fâris, aslî-fer'î (mütevellid) harfler, Araplar'a özgü harfler ve harf-i ta'rîfin anlamlarından sonra alfabe harflerini tek tek inceleyip asıl-ziyade, ibdâl ve mahreç durumlarını ve hurûf-ı mukattaa hakkındaki görüşleri açıklamıştır. Daha sonra "Mâna Harfleri / Edatlar" başlığı altında doksan edatın anlamı alfabetik sıraya göre verilmiş; dil, edebiyat, meânî, beyân, bedî', dil bilimi, filoloji ve üslûp çeşitleriyle ilgili dağınık meseleler zengin Kur'an tanıklarıyla açıklanmıştır. "Kelâmın Mânaları"nda haber, istihbâr, istifhâm, emir ve çeşitleri, iğrâ-haşş, temennî, taaccüb üslûpları ele alınmış, ardından müzekker hitabın iki cinsi de kapsamı, tekil-ikil-çoğulun birbirinin yerine kullanılması; kelimelerde hareke, i'rab ve sarf kalıplarına göre anlam değişmesi; mâna, tef-sir ve te'vilin etimolojileri ve farkları; mutlak-mukayyed hitap, iki vasıflı şeyin bir vasfına göre hüküm verilmesi, hakikat-mecaz,

tek, çok ve yakın anlamlı lafızlar; kalb, ibdâl, istiare, hazif, umum-husus, fiilin gayri hakiki fâile izâfesi, iltifat üslûbu, mâzi, hal ve istikbalin birbiri yerine kullanılması; fiil, sülâsî masdar ve sıfat kalıplarının anlamları, hem lâzım hem müteaddî olan fiiller, vezin zaruretiyle kelimeye harf ekleme ve harf düşürme gibi konular kısaca işlenmiştir. Ayrıca "Kur'an'daki Bazı Nazım Şekilleri" başlığı altında diğer âyetlerde anlatılan hususların kısa değinmelerle hatırlatılması (iktisâs), birinin beyanı imiş gibi gelen sözün iki ayrı kâile veya muhataba ait olması zengin tanıklarla açıklanmıştır. Daha sonra bir şeyin kendine ve sıfatına izâfeti, ittisâl izâfeti, masdarın mef'ûlüne izâfeti, leff ü neşr, takdim-tehir, i'tiraz (parantez cümlesi), İmâ, cansız ve akılsız akıllı muamelesi, cüzü anıp bütünü kastetme (mecaz), tekilî olmayan ikil ve çoğullar, kelimeyi alay için zıt anlamında kullanma (istiâre-i tehakkümüyye), taf-dil kastedilmeyen ism-i taf-dil lafızları, tam gerçekleşmeyen eylem ve sıfatın yokmuş gibi ifade edilmesi, medh bi-mâ yüşbihü'z-zemm, ifrat, zımnında ispat olan nefy, iş-tirak, naht, işbâ' ve tekit, fiili olmayan sıfatlar, fiil yerine sıfatla ihbarın daha güçlü anlatım olduğu gibi ilginç konular ele alınmıştır. Eserine şiir konusunu son veren İbn Fâris şiirin tanımından sonra Kur'an'ın şiir olmadığı, Hz. Peygamber'e şairliğin yakışmama sebepleri, şiirin Arap'ın divanı (bilgi ve kültür arşivi) sayıldığı gibi meselelere değinmiştir.

*eş-Şâhibî*'nin geniş yelpazesi, İbn Fâris'in fikhü'l-luğa tabiriyle günümüzde bu ilim dalının sahasına giren meselelerin tamamını kapsam içine aldığı göstermektedir. Eserde konuların çok ve dağınık olması, babların diziminde çok defa mantıkî bir bağın görülmemesinin sebebi söz konusu ilmin henüz teşekkül devresinde bulunmasıdır. Gramer ve belâgata, özellikle Kur'an ve hadisin anlaşılmasına dair verilen bilgiler son derece sağlam ve dil mantığına uygun olmakla birlikte dillerin menşei, en zengin dilin hangisi olduğu, Arapça'nın diğer dillerle mukayesesi gibi hususlarla ilgili bilgiler sübjektif olup dönemin zihniyetini yansıtmaktadır. İbn Fâris, kitabını önceki âlimlerin eserlerinde dağınık haldeki bilgileri bir araya getirmek, tafsilâtlı olanı ihtisar etmek, muhtasarı açıklamak, müşkil olanı izah etmek suretiyle meydana getirdiğini belirtmiş, hiçbir eser adı zikretmeden sadece eski müelliflerin isimlerini atfta bulunarak zengin rivayet ve alıntılara yer vermiş, naklettiği görüşlerin çok defa tartışmasını da yapmıştır.



es-Sâhibî'nin ilk iki sayfası (Bayazit Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3129)



Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Fıkhü'l-luğa* adlı kitabında isim ve içerik olarak *eş-Şâhibî*'den yararlanmış, daha sonra gelen âlimler de filoloji ve lengüistiğe dair teliflerinde genellikle "fıkhü'l-luğa" başlığını kullanmışlardır. Kitap ayrıca İbn Cinnî'nin *el-Haşâ'îş*'i ve Süyûtî'nin *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa'sı* gibi klasik dönem eserlerinin temel kaynaklarından biri olmuştur. Süyûtî, kitabına *eş-Şâhibî*'nin mukaddimesini aktardığı gibi bölümlerinden birçoğunu da aynen nakletmiştir. Eser günümüzde de modern filoloji ve lengüistik çalışmalarında başvuru kaynaklarının başında gelmektedir. Ferîd Muhammed Bedevî en-Niklâvî, *el-Mesâ'ilü'l-belâğıyye fi Kitâbi's-Şâhibî li'bn Fâris* adıyla bir monografi yazmış (Kahire 1987), Münîre Fâûr da "el-İstifhâmü'l-mecâzî fi Kitâbi's-Şâhibî li'bn Fâris" başlıklı bir makale yayımlamıştır (*et-Türâşü'l-Arabî*, XXVI/101 [Dımaşk 1427/2006], s. 75-95).

Beyazıt (Velîyyüddin Efendi, nr. 3129, müellif nüshası), Süleymaniye (Ayasofya, nr. 4715) ve Sivas Rızâ Bey (nr. 206, 851) kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan eser ilk defa Muhibbüddin el-Hatîb ve Abdülfettâh el-Katîlân tarafından yayımlanmış (Kahire 1328/1910), daha sonra Mustafa eş-Şüveymî, Süleymaniye ve Beyazıt kütüphanelerindeki nüshalara dayanarak eserin ilmî neşrini gerçekleştirmiştir (Beyrut 1382/1963). Kitap ayrıca Seyyid Ahmed Sakr (Kahire 1977), Ömer Fârûk et-Tabbâ (Beyrut 1414/1993) ve Ahmed Hasan Besc (Beyrut 1418/1997) tarafından neşredilmiştir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fâris, *eş-Şâhibî* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb - Abdülfettâh el-Katîlân), Kahire 1328/1910, neşredenlerin girişi, s. a-k; a.e. (nşr. Mustafa eş-Şüveymî), Beyrut 1382/1963, neşredenlerin girişi, s. 17-20; a.e. (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1977, yayınevinin girişi, s. c-h; a.e. (nşr. Ahmed Hasan Besc), Beyrut 1418/1997, neşredenlerin girişi, s. 8-9; Zekî Mübârek, *en-Neşrû'l-fennî fi'l-karîni'r-râbî*, Beyrut, ts., II, 44-57; Sezgin, *GAS*, VIII, 211; a.e. (Ar.), VIII, 384; Brockelmann, *GAL* (Ar.), II, 266; Abdül er-Râcihî, *Fıkhü'l-luğa fi kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut, ts. (Dârü'n-nehdatü'l-Arabiyye), s. 42-47; M. Ahmed Ebül-Ferec, *Muqaddime lidirâseti fikhî'l-luğa*, Beyrut, ts., s. 36-49; Emîl Bedî Ya'kûb, *Fıkhü'l-luğati'l-Arabiyye ve haşâ'işuhâ*, Beyrut 1986, s. 40-43; Ramazan Abdüttewâb, *Fuşûl fi fikhî'l-luğati'l-Arabiyye*, Kahire 1420/1999, s. 13-15; M. Es'ad en-Nâdirî, *Fıkhü'l-luğa menâhilühü ve mesâ'ilüh*, Beyrut 1425/2005, s. 41-50; A. Roman, "L'origine et l'organisation de langue arabe d'après le Şâhibî d'İbn Fâris", *Arabica*, XXXV/1, Leiden 1988, s. 1-17; Abdülazîz Abdülkerîm et-Tüveycirî, "eş-Şâhibî fi fikhî'l-luğa ve süneni'l-Arabî fi kelâmihâ li-Ahmed b. Fâris", *ed-Dir'iyye*, sy. 29, Riyad 1426/2005, s. 189-242.



HULÛSİ KILIÇ

## SÂHİBÜ'L-BÂB

(صاحب الباب)

Fâtîmî Devleti sarayında  
vezire vekâlet eden görevli  
ve protokol sorumlusu.

Vezeriden sonra geldiği için görevine küçük vezâret de denilen *sâhibü'l-bâb* kılıç ehlinden (askerî) ve yakalı (mutavakkîn) emîrlerdendi. Kaynaklarda adına rastlanan ilk *sâhibü'l-bâb* Hüsâmülmülk Eftegin'dir (XII. yüzyıl başları). Yânis er-Rûmî, Emîr Rıdvân b. Velahşî ve Ebû'l-Eşbâl Dırgâm'da görüldüğü gibi bu makam daha çok vezârete yükselmeye bir basamak olarak kullanılmıştır. Vezir kılıç ehlinden değilse *sâhibü'l-bâb*, *mezâlîm* duruşmalarında ona vekâlet eder, vezir kılıç ehlinden ise onun ön tarafında dururdu. Halife Hâfîz-Lidînillâh döneminde (1131-1149) kendisine "el-Muazzam" unvanıyla hitap edilen *Sâhibülbâb* Humârtâş el-Hâfîzî'ye vekâlet eden şahsın işgal ettiği makama "niyâbetü's-şerîfe" denilirdi. Nâibe de "adiyyü'l-mülk" lakabının verildiği görülmektedir. İbnü't-Tuveyr, geç Fâtîmî dönemindeki resmî merasimlerin ve halifenin kabullerinin hazırlanmasında *sâhibü'l-bâb*'ın önemli bir yeri olduğunu belirtir. Onun verdiği bilgiye göre *sâhibü'l-bâb* mevlid törenlerinde, mübarek gecelerde ve aşure gününde, halifelerin cülûs merasiminde bulunur, ramazan bayramı törenine diğer devlet erkânı ile birlikte katılırdı. Gadîr-i Hum bayramında yapılan resmî merasimde vezir ve oğlu ile maiyetindekilerden sonra onun ve yakınlarının kıyafetleri de teşhir edilirdi. Elçileri karşılayıp ağırlamak da *sâhibü'l-bâb*'ın görevleri arasındaydı ve bazan nâibi bu görevi yerine getirirdi.

#### BİBLİYOGRAFYA :

İbnü't-Tuveyr, *Nüzhetu'l-mukleteyn fi ahbâri'd-devleteyn* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Stuttgart 1412/1992, s. 44, 122-123, 179, 187, 189, 208-209, 212, 218-219, 221, 224; İbnü'l-Furât, *Târîh* (nşr. Hasan Muhammed eş-Şemmâ'), Basra 1386/1967, IV/1, s. 136, 147; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 479, 484; Makrîzî, *el-Hıttat*, I, 402-403, 461; a.mlf., *İttî'âzü'l-hunefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl - M. Hilmî M. Ahmed), Kahire 1416/1996, III, 336, 342; P. Sanders, *Ritual, Politics, and the City in Fatimid Cairo*, Albany 1994, s. 18-20, 33-34, 72, 132; Ayman F. Sayyid, "Şâhib al-Bâb", *EP* (İng.), VIII, 831-832.



SADI S. KUCUR

## SÂHİBÜ'L-CEYŞ

(صاحب الجيش)

İslâm devletlerinde  
ordunun başkumandanı hakkında  
kullanılan bir tabir  
(bk. SİPEHSÂLÂR).

## SÂHİBÜ'L-HARES

(bk. EMİR-i HARES).

## SÂHİBÜ'L-MEDİNE

(صاحب المدينة)

Endülü's'te  
şehirlerin güvenlik ve asayişinden  
sorumlu kimse

(bk. ŞURTA).

## SÂHİBÜ'L-MEZÂLİM

(bk. MEZÂLİM).

## SÂHİBÜ'S-SÛK

(صاحب السوق)

Hisbe teşkilâtında  
çarşı ve pazarların denetiminde  
görevli kimse

(bk. HİSBE).

## SÂHİBÜ'Ş-ŞURTA

(bk. ŞURTA).

## SÂHİBÜZZAMÂN

(صاحب الزمان)

İmâmîyye Şîası'nca beklenen  
mehdî olarak kabul edilen  
on ikinci imam  
Muhammed Mehdî el-Muntazar için  
kullanılan bir unvan  
(bk. MEHDÎ el-MUNTAZAR).

## SÂHİBÜZZENC

(bk. ALİ b. MUHAMMED ez-ZENCİ).

## SAHİFE

(الصحيفة)

İlk dönemlerde üzerine  
âyet veya hadis yazılan malzeme,  
sonraları bu malzemede  
yazılı olanları kapsayan kitapçık.

Sözlükte "yayılmış, döşenmiş" mânâsına gelen *sahife* (çoğulu *suhuf*), hadis tırımı olarak ilk dönemlerde üzerine âyet veya hadis yazılmış muhtelif en ve boyda yazı malzemesi (deri veya kâğıt parçası), sonraları ise bu malzemede yazılı olanları kap-